

Kroniek Algemeen

NTBR 2017/37

De november-kroniek vangt aan met de aankondiging van – al weer – een editie van de Groninger opmerkingen en mededelingen, gevolgd door een themanummer van *Ars Aequi* over autonomie in – onder meer – het privaatrecht. Dan zijn er vier proefschriften: uit Nijmegen over de zorgplicht van de beleggingsdienstverlener door Ilse Janssen, uit Groningen over onwettigheid, onredelijkheid en terugvordering door Tobias Jonkers en nog één over sanctionering van informatieplichten door Leonieke Tigelaar. Tot slot komt er uit Oxford een dissertatie over de *lex mercatoria* door Orsolya Toth. Van Ruth de Bock verscheen haar Amsterdamse inaugurele rede over de toekomst van de civiele rechtspraak in druk. Onder redactie van de Italiaan Michele Graziadei en de Canadees Lionel Smith kwam de bundel *Comparative property law/Global perspectives* uit. Danny Busch en Cees van Dam produceerden een boek over bancaire zorgvuldigheid. Ten slotte verdienen twee zeer uiteenlopende feestbundels vermelding: de bundel die Claus-Wilhelm Canaris ontving bij zijn tachtigste verjaardag en de bundel die Matthijs de Blois kreeg bij zijn afscheid van de Universiteit Utrecht.

1. Inleiding

Deze kroniek begint met de aankondiging van een nieuwe editie van de *Groninger mededelingen en opmerkingen – Magazijn voor leerstellige rechtsvergelijking op historische grondslag* (nr. 2). Dan volgt de vermelding van een themanummer van *Ars Aequi* over autonomie en de verschillende onderdelen van het recht, waaronder het privaatrecht (nr. 3). Vervolgens worden vier dissertaties belicht: één uit Nijmegen over de zorgplicht van de beleggingsdienstverlener door Ilse Janssen (nr. 4), twee uit Groningen: over onwettigheid, onredelijkheid en terugvordering door Tobias Jonkers (nr. 5) en over sanctionering van informatieplichten door Leonieke Tigelaar (nr. 6). Ten slotte is er uit Oxford een dissertatie over de *lex mercatoria* door Orsolya Toth (nr. 7).

Hoewel er de laatste tijd heel wat inaugurele redes zijn uitgesproken, was er bij het ter perse gaan van deze kroniek in augustus 2017 maar één in druk verschenen: die van Ruth de Bock over de toekomst van de civiele rechtspraak (nr. 8). Er zijn wel twee bundels aan te kondigen. Onder redactie van de Italiaan Michele Graziadei en de Canadees Lionel Smith verscheen het boek *Comparative property law/Global perspectives*, terwijl Antonio Gambaro een bundel klassieken van het goederenrecht uitbracht (nr. 9). Danny Busch en

Cees van Dam redigeerden een bundel over de zorgvuldigheidsplicht van banken (nr. 10).

Het is al eerder gesignaleerd: één feestbundel volstaat voor een topjurist niet meer: *tertium* weliswaar *non datur sed secundum* wel degelijk. In Duitsland lijkt zich een traditie te ontwikkelen om na de bundel bij 65 of 70 een tweede bij tachtig jaar aan te bieden. In een vorige kroniek bleek Dieter Schwab aldus (wederom) geëerd; thans is het Claus-Wilhelm Canaris die bij zijn tachtigste verjaardag een tweede bundel ontving, over *Privatrechtsdogmatik im 21. Jahrhundert*, en dan reken ik zijn assistentenbundel en de verzamelde geschriften niet eens mee (nr. 11). Ten slotte was er een bundel – zijn eerste – voor Matthijs de Blois bij gelegenheid van zijn afscheid van de Universiteit Utrecht, over het thema integriteit (nr. 12).

Zelf leverde ik deze maand een bijdrage aan de in nr. 11 aangekondigde Canaris-bundel alsmede aan de bundel voor De Blois vermeld in nr. 12.

2. Recht uit het noorden

Het is nog maar kort geleden dat deel 33 van de Groninger pers was gerold en nu reeds is het 34^e deel van de *Groninger opmerkingen en mededelingen (GROM)* – met de welbekende ondertitel *Magazijn voor leerstellige rechtsvergelijking op historische grondslag* – te begroeten. Deze laatste editie bevat acht bijdragen, alle van rechtshistorische aard. Zij is opgedragen aan Foskea van der Ven die ooit haar carrière als GROM-auteur begon met een verhandeling over Schiermonnikoog, in het hoge noorden van ons land – nog boven Groningen. Bijna 25 jaar later was het nog steeds een van de uiteinden van ons land dat haar intrigeert, maar ditmaal in het uiterste zuiden, waar een staatsbanket de overdracht van enige eilanden in de Maas bezegelde (*GROM XXXIII*, 2016, p. 1-32 – zie de september-kroniek algemeen in *NTBR* (2017/33, par. 2)).

Frits Brandsma bezit de gave om casuïstiek kleurrijk weer te geven en doet dat, niet gespeend van humor ('de grondslag van parkeerboetes naar (...) Romeins recht'). In zijn bijdrage bespreekt hij de Engelse lotgevallen van het boetebeding dat door de uitspraken *ParkingEye/Beavis*, [2016] AC 1172 en *Cavendish Square Holding/Talal El Makdessi*, [2015] UKSC 67 haar vrijheid heeft verworven – een vergelijkende *case note* van beide arresten is te vinden in de *European Review of Private Law*. Brandsma wijst ook op het Duitse standaardarrest inzake de *Hamburger Parkplatzfall*, NJW 1956, 1475: wat te doen indien iemand een parkeerterrein oprijdt onder uitdrukkelijke mededeling geen overeenkomst te willen sluiten. Wij zien er geen enkel probleem in hierin een wilsovereenstemming aanwezig te achten, maar Duitsers hebben jarenlang met de ongelukkige constructie van de *faktische Vertragsverhältnisse* moeten werken (p. 3-13).

¹ Citeerwijze: E.H. Hondius, 'Kroniek Algemeen', *NTBR* 2017/33, afl. 7. Prof. mr. E.H. Hondius is hoogleraar emeritus Europees privaatrecht, Universiteit Utrecht.

Dan volgen bijdragen van de beide Groningse Jansens. Corjo schrijft over de ‘Rechten van de mens in 18^e eeuws Overijsel’ zoals die naar voren werden gebracht door de in Groningen ontslagen hoogleraar F.A. van der Marck en de landjonker Joan Derk van der Capellen tot den Pol (p. 15-27) en Jelle onder de titel ‘Zakenrecht in Zwijndrecht’ over de rechtsgevolgen van het vinden van ruim € 15.000 door een werknemer bij de afvalverwerking Drechtsteden (p. 29-42). Willem Zwolve schrijft over de wonderlijke lotgevallen van de heer Aurelias Papias (C. 4, 55, 4). Deze was door zijn eigen slaven als slaaf verkocht en wel onder een exportbeding inhoudende dat hij naar een andere landstreek moest verhuizen: daardoor werd Papias de mogelijkheid ontnomen tegenbewijs tegen zijn slavernij te leveren. De casus stelt Zwolve in de gelegenheid een levendig beeld van de sociale geschiedenis van het Rome van de derde eeuw na Christus te schetsen (p. 43-57). Harry Runia promoveerde in 2016 op de dissertatie *Bescherming van bezit*. In deze uitgave analyseert hij de “bezitterige” koper na de levering, in het Ontwerp Meijers (p. 59-78).

“Niet tot het dag’lijksch, huislijk leven
Voeldet g’U geroepen of verplicht,
Uw geest was op een hooger streven,
Uw oog op edeler doel gericht”

Zo begint het gedicht dat vader Jacobs voor zijn dochter Aletta schreef bij gelegenheid van haar afstuderen als eerste vrouw in de geneeskunde. Dat is te vinden in de bijdrage die Pia Sassen schreef over ‘Aletta Jacobs en het vrouwenkiesrecht’ (p. 81-119). Jeannette Smit vergast ons op een Engelse strafzaak, *Smedleys/Breed* [1974] AC 839 over – nee, niet een slak in een flesje gemberbier maar – een rups in een blik doperwten. Dit is wat Lord Hailsham of St. Marylebone in de *House of Lords* over het rupsje had op te merken:

“This innocent insect, (...) deprived of its natural destiny, was in fact entirely harmless, since, prior to its entry into the tin, it had been subjected to a cooking process of 22 minutes duration, and had she cared to do so, Mrs Voss could have consumed the Caterpillar without injury to herself, and even, perhaps, with benefit.”

De zaak is voor de auteur aanleiding zich uit te laten over het Groninger gezelschap *Pro Excolendo*, dat de rups als zinnebeeld heeft en over het beeldend taalgebruik van Engelse en Antilliaanse rechters (p. 121-126). Jan Lokin ten slotte gunt ons een blik in de porseleinkast waarin het Groningse eredoctoraat van koningin Wilhelmina in 1914 werd verleend (p. 127-134).

(J.H.A. Lokin et al. (red.), *Groninger opmerkingen en mededelingen/Magazijn voor leerstellige rechtsvergelijking op historische grondslag*, deel XXXIV, 2017, 140 p.; Harriët Schelhaas et al., *Penalty clauses and the recent decisions by the UK Supreme Court*, *ERPL* 2017, p. 169-218)

3. Autonomie

Juist op tijd voor de zomervakantie – die inmiddels al weer enige tijd achter ons ligt – verscheen van *Ars Aequi* een themanummer over autonomie en recht. Het nummer opent met een beschouwing van Pauline Westerman getiteld ‘Nudging en de paradox van autonomie’. *Nudging* is zo’n typisch Amerikaanse uitvinding die mede door goed PR-werk *in no time* de hele wereld lijkt te hebben veroverd. De term staat voor het inzetten van sociaal-psychologische kennis om de burger effectief in de richting van een bepaald gewenst beleidsdoel te sturen. Uitvinders zijn Richard Thaler (Chicago) en Cass Sunstein (Harvard). In ons land zijn de aanbevelingen gretig geaccepteerd. Niet zo door Pauline Westerman (Groningen) die wijst op de inconsistenties in deze theorie (p. 582-590).

Het themanummer vervolgt met een bijdrage van Vanessa Mak (Tilburg) over ‘de gemiddelde consument’. Dit begrip uit het Europese consumentenrecht staat haars inziens onder druk. Zowel de invloed van de gedragswetenschappen als de opkomst van *big data* geven aanleiding tot een meer geïndividualiseerde benadering waarin wordt bekeken wie de consument is en welke keuzes hij of zij maakt (p. 592-599). Niet alleen de consument wordt door het privaatrecht beschermd, ook bij kleine ondernemers is dit in toenemende mate het geval. Iris Houben (Leiden) schrijft hierover aan de hand van drie voorbeelden: swapcontracten, de relatie tussen franchisegever en franchisenemer en acquisitiefraude. In alle gevallen acht Houben een rechtvaardiging te vinden in de wens om een zwakker geachte wederpartij te beschermen, ‘maar er dient wel voor gewaakt te worden dat er geen incidentenpolitiek bedreven wordt met (dwingende) wetgeving in het contractenrecht’ (p. 600-609). Titiaan Keijzer (Rotterdam) sluit de privaatrechtelijke bijdragen af met een analyse van ‘autonomie en paternalisme in het ondernemingsrecht van Nederland en Delaware’ (p. 610-617).

Enigszins buiten de *scope* van *NTBR* – en daarmee van deze aankondiging – vallen opstellen over autonomie in het sociaal recht door Frans Pennings (Utrecht), bestuursrecht door Leo Damen (Groningen) en strafrecht door Ferry de Jong (Utrecht). Toch komt ook in deze bijdragen privaatrecht aan de orde. Leo Damen wijst op de hoge bescherming die de consument – en de kleine ondernemer – deelachtig is. Daarentegen staat het er volgens de auteur met de autonomie van de modale burger in zijn verhouding tot het openbaar bestuur niet zo best voor. In een afsluitende bijdrage trekt Lukas van den Berge (Rotterdam), voortbouwend op zijn dissertatie (zie *NTBR* 2017/13, par. 2 (p. 100)) enige conclusies. Het recht lijdt zijns inziens aan een fundamentele gespletenheid tussen autonome en heteronome uitgangspunten, die nooit geheeld zal kunnen worden. Om zich niet te vervreemden van de werkelijkheid zal het recht aansluiting moeten zoeken bij de sociale feiten, maar om daadwerkelijk recht te kunnen zijn zal het tegelijkertijd van die feiten moeten abstraheren (p. 654-663).

(Pauline Westerman *et al.*, *Autonomie*, *Ars Aequi* 2017, p. 577-663)

4. De zorgplicht van de beleggingsdienstverlener

Op 28 juni 2017 promoveerde Ilse Janssen bij Danny Busch en Victor de Serière aan de Radboud Universiteit op een studie over *De civielrechtelijke zorgplicht van de beleggingsdienstverlener jegens de niet-particuliere cliënt*. Is daar al niet het nodige over geschreven? Verrassend genoeg is dat niet het geval, anders dan over de zorgplicht jegens de particuliere cliënt. Wel heeft de renteswap veel aandacht getrokken.

Een ondernemer wint advies in voor het beleggen van € 1,2 miljoen. Het gegeven advies legt hij ter zijde. Vervolgens geeft hij de beleggingsdienstverlener opdracht tot de uitvoering van een aantal riskante transacties. Van de € 1,2 miljoen blijft dan ruim één ton over. Slaagt zijn vordering tegen de beleggingsdienstverlener wegens schending van een bijzondere zorgplicht? De casus is ontleend aan het arrest *Rabobank Vaart & Vecht/X*, *NJ* 2012/95, *AA* 2012, 752. Een tweede geval is dat van de renteswap en ook daarbij is het mkb partij. Maar ook publieke instellingen – zoals lagere overheden –, semi-publieke instellingen – zoals onderwijsinstellingen, universiteiten, ziekenhuizen en woningcorporaties – en grote ondernemingen maken gebruik van beleggingsdienstverlening.

De civielrechtelijke zorgplicht van de beleggingsdienstverlener jegens de niet-particuliere cliënt wordt in dit proefschrift niet alleen vanuit privaatrechtelijk perspectief belicht, maar ook uit dat van het toezichtrecht. Achtereenvolgens komen aan de orde de toezichtrechtelijke MIFID-loyaliteitsverplichting, de civielrechtelijke zorgplicht van de beleggingsdienstverlener ten aanzien van cliënten en de civielrechtelijke zorgplicht ten aanzien van de niet-particuliere cliënt. Afgesloten wordt met enige concluderende opmerkingen. Hierin keert zij terug tot de in de aanvang gepresenteerde casus. Uit haar studie blijkt dat op de beleggingsdienstverlener niet alleen een toezichtrechtelijke maar ook een civielrechtelijke zorgplicht jegens niet-particuliere cliënten.

Een enkele methodologische opmerking tot slot. Bij een onderwerp als het onderhavige dat geregeld is in een Europese richtlijn ontkomt de auteur niet aan bespreking van Europees recht. Zij voert die ook uit. Maar waar zij zich in dit geval wel aan heeft onttrokken, is het hanteren van de rechtsvergelijkende methode:

“Rechtsvergelijking valt buiten de reikwijdte van dit onderzoek. Daarvoor zijn meerdere redenen aanwezig. (...) Verder heb ik in eerste instantie Duitse jurisprudentie over de civielrechtelijke zorgplicht jegens de niet-particuliere cliënt wel bekeken, maar zij bleek van relatief beperkte waarde. (...) Als laatste heeft het beperkte tijdsbe-

stek dat beschikbaar was voor dit onderzoek ertoe geleid dat geen rechtsvergelijking is uitgevoerd.”

Janssen is niet de enige, die van rechtsvergelijking afziet. Abas deed dat recentelijk eveneens, overigens op andere gronden. Het lijkt mij goed hier binnenkort nog eens meer in het algemeen op terug te komen.

(Ilse Janssen, *De civielrechtelijke zorgplicht van de beleggingsdienstverlener jegens de niet-particuliere cliënt*, diss. Nijmegen, Deventer: Wolters Kluwer 2017, 455 p.)

5. Onwettigheid, onzedelijkheid en terugvordering

Enkele dagen voor de Nijmeegse promotie, verdedigde Tobias Jonkers aan de Rijksuniversiteit Groningen ten overstaan van eerdergenoemde Frits Brandsma een studie over *Onwettigheid, onzedelijkheid en terugvordering*. De studie is rechtshistorisch van opzet, maar tevens rechtsvergelijkend. Na het Romeins recht komen het Zuid-Afrikaans recht, het Franse recht en het Nederlandse recht aan de orde. In het Romeinse recht was de terugvordering het terrein van de *condicties*, die door Justinianus in de zesde eeuw na Chr. zijn samengebracht. De *condicties* stonden los van de geldigheid van een gesloten overeenkomst. Het ging niet om de vraag of zonder rechtsgrond was gepresteerd, maar of in een concreet geval recht op teruggave bestond.

Het Zuid-Afrikaanse recht volgt het Romeinse recht. Een voorbeeld ontleend aan het Zuid-Afrikaanse recht is *S/Nkambula* 1980 (1) *SA* 189 (T): een man bezocht een prostitutie voor een tarief van 5 rand. Na afloop overhandigde hij haar een biljet van 10 rand. De vrouw gaf geen wisselgeld en daarop pakte de man het biljet terug. Privaatrechtelijk oordeelde het hof dat ‘Op grond van die feit dat ons hier te doen het met ‘n skandelijke en ongeldige overeenkomst, het die oorhandiging van die R 10-noot geen wettige retensiereg of besitsreg in die klagster gekep niet (...). Aan die anderkant sal die reg die leweraar te hulp kom om sy geld terug te kry nie en die ‘simple justice ‘ reël (...) sal myns insiens nie op grond van openbare beleid in so’n geval toegepas word nie’.

Frankrijk heeft de actie uit onverschuldigde betaling gecodificeerd in wat thans art. 1302 *Code civil* is. Maar bij ernstige schending kan de rechter terugvordering ontzeggen: *nemo auditur (turpitudinem suam allegans)*. Het Nederlandse recht was grotendeels gebaseerd op het Franse recht. Het nieuw BW codificeert de rechtspraak. In de praktijk heeft niet de vraag of een partij recht heeft op restitutie maar de waardeberekening geleid tot de meeste rechtspraak.

“Een man schaft een aantal semi-automatische geweren aan voor zijn collectie.”

De koop is ongeldig. Zolang geen van beide partijen het contract heeft uitgevoerd, bestaan er privaatrechtelijk geen problemen. De verkoper hoeft niet te leveren; de koper

hoeft niet te betalen. De situatie verandert echter als partijen 'presteren'. De verrichte prestaties zijn in dat geval op grond van een nietige overeenkomst verricht, waardoor een geldige rechtsgrond hiervoor ontbreekt. De vraag is dan hoe met de feitelijk bereikte toestand om te gaan. Aan het slot van zijn studie keert Jonkers tot deze casus terug. Hoort de wapenhandelaar de wapens terug te kunnen vorderen? Dat lijkt niet verstandig. De beste beslissing is zijns inziens niet toekenning of afwijzing van de terugvordering, maar inbeslagneming van de geweren.

(Tobias Jonkers, *Over onwettigheid, onzedelijkheid en terugvordering/Een rechtshistorisch en rechtsvergelijkend onderzoek naar de toelaatbaarheid van vorderingen uit onverschuldigde betaling na de uitvoering van een nietige overeenkomst*, diss. Groningen, Den Haag: Boom 2017, 292 p.)

6. Sanctionering van informatieplichten

Op 8 juni 2017 promoveerde Leonieke Tigelaar aan de Rijksuniversiteit Groningen bij Albert Verheij en Bart Krans op een studie over sanctionering van informatieplichten. De vraag die in dit onderzoek centraal staat is hoe schending van informatieplichten uit de richtlijn consumentenrechten in Duitsland, Engeland en Nederland wordt gesanctioneerd, wie deze sancties hanteren en waarom juist zij.

Allereerst bespreekt de auteur de inhoud van de informatieplichten: wilsvorming, dossierfunctie en de uitoefening van rechten. In Duitsland zijn het de concurrenten die het vaakst tegen wetsovertreders optreden. Anders dan in Duitsland spelen concurrenten in Engeland bij de sanctionering geen rol. Het zijn hier consumenten en *Trading standards services* die dat doen. In Nederland is het de *Autoriteit consument en markt* die het meest optreedt.

Het Duitse, Engelse en Nederlandse model hebben volgens de auteur elk hun eigen voor- en nadelen. Een sanctie die aan een consument toekomt, moet laagdrempelig zijn, wil deze de sanctie daadwerkelijk gaan gebruiken. Een concurrent hanteert sneller een sanctie dan een consument omdat hij sterker wordt geprikkeld. Een bestuursorgaan en een consumentenorganisatie handhaven vanuit de verplichting die op hen rust. Die verplichting is ingekaderd in waarborgen voor een goede rechtsgang en afhankelijk van publieke gelden. Bepalend is derhalve niet 'wat is de sanctie', maar 'wie kan de sanctie in gang zetten en wat moet hij daarvoor bewijzen'.

(L.B.A. Tigelaar, *Sanctionering van informatieplichten uit de Richtlijn consumentenrechten*, diss. Groningen, Zutphen: Paris 2017, 266 p.)

7. Lex mercatoria

In de middeleeuwen kenden wij de *lex mercatoria*. Ondernemers gingen op basis van vrijwilligheid met elkaar om en er kwam geen staat aan te pas bij handhaving van het handels-

recht. Daarna is de opkomst van de natie-staat te situeren. Maar we lijken terug te keren naar een nieuwe *lex mercatoria*. Geen auteur lijkt beter geschikt om dit verschijnsel te duiden dan de Hongaarse Orsolya Toth. Omstreeks 2005 voltooide zij in Oxford bij Ewan McKendrick haar masterstudie over de *lex mercatoria*. McKendrick begeleidde haar ook bij haar promotie-onderzoek, eveneens te Oxford. In Oxford worden voor de leescommissie voor een doctoraat twee referenten voldoende geacht. In haar geval werden dat Roy Goode en Klaus Peter Berger. Dat resulteerde in een interessante studie. Deze telt negen hoofdstukken. Na een inleidende beschouwing over het huidige discours geeft de auteur een overzicht van de stromingen in de literatuur: de *founding fathers* Berthold Goldman, Aleksander Goldstajn, Roy Goode, Clive Schmittoff, de terminologie, *lex mercatoria* en volkenrecht, *lex mercatoria* en algemene rechtsleer, *lex mercatoria* als een autonoom stelsel, internationaal privaatrecht en materieel recht. Het boek is rijkelijk voorzien van illustraties uit de rechtspraktijk, in het bijzonder ontleend aan de jurisprudentie van de Internationale kamer van koophandel.

Toth behandelt ook de verschillende *Principles* van Lando en Unidroit, maar moet daar niets van hebben:

"If the *lex mercatoria* consists of the custom of merchants, the provisions of the Principles based on extensive comparative research seem to be of limited utility."

Dit boek beoogt theorie en praktijk van de *lex mercatoria* te behandelen. De theorie komt er goed van af. Hart en Kelsen, ze krijgen allemaal aandacht. Van de betekenis voor de praktijk ben ik minder gecharmeerd. Wie wil weten waar welke regels wanneer gelden kan beter bij Berger of De Ly terecht.

(Klaus Peter Berger, *The creeping codification of the new lex mercatoria*, tweede druk, Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International 2010, 422 p.; Filip De Ly, *International business law and lex mercatoria*, Amsterdam: North Holland 1992; Orsolya Toth, *The Lex Mercatoria in theory and practice*, Oxford: University Press 2016, 334 p.)

8. Pleidooi om de rechter niet te ontlasten

Een van Amsterdams privaatrechtelijke coryfeeën is Marcel Henri Bregstein, naar wie een wisselleerstoel is vernoemd. Die leerstoel wordt dit jaar bekleed door Ruth de Bock, advocaat-generaal bij de Hoge Raad en auteur van de dissertatie *Tussen waarheid en onzekerheid: over het vaststellen van feiten in de civiele procedure* (Tilburg, 2011) alsmede van een NJV-Preadvis over *Grip op kwaliteit/Een model voor inhoudelijke kwaliteit van rechterlijke beslissingen* (2015). In haar Amsterdamse rede werpt De Bock de vraag op of de rechter zich wel met de juiste zaken bezighoudt. Bij de cassatierechtspraak is deze kwestie de laatste jaren uitvoerig in discussie geweest. De discussie heeft tot ingrijpende veranderingen geleid. Maar zou een dergelijke discussie ook niet

bij de feitenrechter moeten plaatsvinden? Een probleem daarbij is dat er geen uniforme landelijke registratie van zaakscategorieën bestaat. De Bock signaleert een trend om geschillen buiten de rechter om te beslissen. Dat blijkt uit wetsvoorstellen, maar ook uit de invoering van een Arbitrer bodembeweging, geschillencommissies en *mediation*. In al deze gevallen wordt beslechting van geschillen onttrokken aan de overheidsrechter. De Bock acht dit geen goede zaak.

Elders heb ik enige kritische kanttekeningen bij haar kritiek op de geschillencommissies geplaatst. Wat zijn haar argumenten? De Bock werpt de vraag op of private geschilbeslechting inhoudelijk van dezelfde kwaliteit is als geschilbeslechting door de rechter. Dat weten we volgens haar niet en kan dus moeilijk als argument meetellen. In de tweede plaats zijn de uitkomsten van private geschilbeslechting maar ten dele openbaar. Ten derde hebben alleen rechterlijke beslissingen normatieve werking: veel rechtsregels zijn in de rechtspraak, niet in private commissies ontwikkeld. Als voorbeeld noemt zij de – hierboven genoemde – zorgplicht van de bank. Dat alles wil niet zeggen dat er ook op de overheidsrechter niet het een en ander is aan te merken.

(Ruth de Bock, *De toekomst van de civiele rechtspraak/Een pleidooi om de rechter niet te ontlasten*, Zutphen: Paris 2017, 23 p.; E.H. Hondius, 'Frontale aanval op particuliere beslechting van consumentengeschillen', *TvC* 2017/5)

9. Vergelijkend goederenrecht

Er is deze maand ook vergelijkend goederenrecht: (1) hedendaags recht; en (2) klassieke opstellen.

9.1 Hedendaags vergelijkend goederenrecht

Een Canadees-Italiaanse samenwerking resulteerde in een *research handbook* onder redactie van Michele Graziadei (Turijn) en Lionel Smith (McGill) over vergelijkend goederenrecht. De 21 bijdragen zijn verdeeld over drie delen. Deel I ziet op perspectieven vanuit andere disciplines. In hoofdstuk 1 wordt de 'Property in prehistory' geschetst door Timothy Earle (Chicago). Deze suggereert 'that a mosaic of overlapping and conflicting property relationships emerged with changing and variable subsistence and political economies. Although highly variable and contextual, property relationships were linked systematically to long-term trends in population growth, intensification, warfare, social stratification, and the evolution of complex political institutions'. Bij afwezigheid van geschriften is het vooral de archeologie die het onderzoek ten dienste staat (p. 3-25). Hoofdstuk 2 over 'The anthropology of property' is van de hand van Bertram Turner (Halle). Deze wijst op de nieuwe agenda voor eigendomsrechten:

"new challenges to the range of property claims between public and open access, between alienability and non-alienability and between ethically acceptable and no longer acceptable are on the agenda" (p. 26-47).

Deel II kreeg het opschrift 'The private property model and its grammar'. Sabrina Praduroux (Turijn) schrijft in aansluiting op haar dissertatie inzake 'The protection of property rights in comparative perspective' (diss. Helsinki, Europa Law Publishing 2013, 298 p.) over 'Objects of property rights: old and new' (p. 51-70). In hoofdstuk 4 plaatst Michele Graziadei (Turijn) de structuur van het goederenrecht in het licht van de kloof tussen *common law* en *civil law* (p. 71-99). Onze eigen Bram Akkermans (Maastricht) belicht in hoofdstuk 5 de *numerus clausus* van het goederenrecht. Hij knoopt hierbij vast aan zijn dissertatie *The principle of numerus clausus in European property law* (Maastricht, 2008) (p. 100-120). Alexandra Braun (Edinburgh) analyseert in hoofdstuk 6 de *state of art* in het rechtsvergelijkend onderzoek van het trustrecht. Op het eerste gezicht is het verrassend dat het vooral juristen van een Europees-continentale traditie zijn die het rechtsvergelijkend onderzoek verrichten. Bij nader inzien heeft Braun hier wel een verklaring voor: *common law* stelsels hebben al een volledig uitgebouwde trust-figuur en dus geen behoefte aan continentaal recht, anders dan de Europees-continentale juristen die hun inspiratie juist in de *common law* zoeken (p. 121-149). Nog een Nederlandse auteur, wederom uit Maastricht: Lars van Vliet, schrijft in hoofdstuk 7 over 'transfer of property inter vivos', waarin hij voortbouwt op zijn hoofdstuk in de *Elgar Encyclopedia of Comparative Law* (p. 150-170). Bezit ten slotte komt aan de orde in hoofdstuk 8 van Yaëll Emerich (Montréal). Deze acht het nuttig om bezit als communicatie te zien (p. 171-190).

Deel III over 'Contested global dimensions of property law' bevat dertien bijdragen. 'Comparative constitutional property law' wordt in hoofdstuk 9 geanalyseerd door wijlen André van der Walt (Stellenbosch) en Rachael Walsh (Dublin) (p. 193-215). Giorgio Resta (Roma Tre) schrijft in hoofdstuk 10 over 'Systems of public ownership' (p. 216-257). Dan komt in hoofdstuk 11 'access to nature' door Filippo Valguarnera (Gothenburg) aan de orde. Centraal hierin staat het Zweedse *Allemansrätt* dat Zweedse natuurliefhebbers het recht geeft het land van een ander te betreden, dit terwijl in andere landen het eigendomsrecht hier veelal aan in de weg wordt gesteld (p. 258-279).

Sinds onze Koning het in zijn portefeuille opnam – ik wil hiermee geen causaal verband suggereren –, is het waterrecht helemaal *in*. In deze bundel schrijft David Schorr (Tel Aviv) er over in hoofdstuk 12. Een belangrijk arrest is *Mazibuko/City of Johannesburg* [2009] ZACC 28, 2010 inzake de installatie van watermeters in Soweto (p. 280-289). In hoofdstuk 13 komen 'Land law in the age of globalization and land grabbing' in een bijdrage van Amnon Lehavi (Herzlya) aan de orde (p. 290-310). Het veranderende goederenrecht in China wordt in hoofdstuk 14 belicht door Shitong Qiao (Hong Kong) en Frank Upham (New York) (p. 311-332). Uiteenlopende onderwerpen worden belicht: in hoofdstuk 15 over 'Formalizing property in Latin America' door Jorge Esquirol (Miami) (p. 333-354) en in hoofdstuk 16 over 'Property and the religious sphere' door Roberta Aluffi en Domenico Francavilla (Turijn) (p. 355-373). In hoofdstuk 17

belicht Francesco Francioni (LUISS) 'cultural property in international law'. Hij wijst op een verschuiving van culturele *eigendom* naar cultureel *erfgoed*, zoals deze naar voren komt in een UNESCO-verdrag van 2003. Bijzondere aandacht krijgen in deze bijdrage onderwater voorwerpen zoals scheepswrakken (p. 374-392). Twee bijdragen zien op de rechten van inheemse volkeren. Federico Lenzerini (Siena) beschrijft in hoofdstuk 18 over 'the land rights of indigenous peoples under international law' hoe westers recht erin is geslaagd de betekenis van rechten van inheemse volkeren succesvol te integreren (p. 393-411). Het negentiende hoofdstuk over 'indigenous territorial rights in the common law' – Australië, Canada, Nieuw Zeeland en de Verenigde Staten – komt voor rekening van Kent McNeil (Toronto) (p. 412-434). De twee slothoofdstukken, 20 over 'Community rights to forests in the tropics' en 21 'Customary tenure: remaking property for the 21st century' werden geschreven door Anne Larson (Lima), Iliana Monterroso (Lima), Mani Ram Banjade (Bogor), Esther Mwangi (Nairobi) (p. 435-457), respectievelijk Liz Alden Wily (Leiden) die anders dan Patrick McAuslan geen verdwijning van *customary tenure* verwacht (p. 458-477).

(Michele Graziadei, Lionel Smith (red.), *Comparative property law/Global perspectives*, Cheltenham: Elgar 2017, 520 p.)

9.2 De klassieken van het goederenrecht

Het boek van Graziadei en Smith is niet de enige publicatie over vergelijkend goederenrecht van dit jaar. Eveneens bij Elgar verscheen onder redactie van Antonio Gambaro een bundel van 'the most influential papers in the field of comparative property law. These articles have played an essential role in shaping property law discourse on both a national and global level'. Des te aardiger dat drie van onze landgenoten door Gambaro tot die meest invloedrijke auteurs worden gerekend: Sjef van Erp, Michael Milo en Jan Smits. Ik zal niet alle 36 opstellen vermelden, maar maak een keuze. Deel I van Band I telt twee bijdragen over eigendom in de geschiedenis: van Peter Birks en Carol Rose. Vervolgens zijn in deel II tien bijdragen opgenomen, onder meer van Wesley Newcomb Hohfeld, A.M. Honoré, Guido Calabresi en Bernard Rudden. In deel III over vergelijkend recht vinden we opstellen van John Merryman, Ugo Mattei, Sjef van Erp (zijn hoofdstuk in het Oxford Handbook of Comparative Law) en Michael Trebilcock.

Deel I van Band II bevat onder andere opstellen van Michael Heller (over de anticommuns), wederom Sjef van Erp (over de *numerus-quasi clausus*), Michele Graziadei en Lionel Smith, Michael Milo en Jan Smits (over trust), Antonio Gambaro (over culturele eigendom) en Charles Reich ('the new property'). Met een prijs van 400 Britse ponden is dit boek helaas niet voor iedereen toegankelijk.

(Antonio Gambaro (red.), *Comparative property law*, Cheltenham: Elgar 2017, 1440 p.)

10. De zorgvuldigheidsplicht van de bank

Wat we in de dissertatie van Ilse Janssen missen – aandacht voor rechtsvergelijking – is ruimschoots te vinden in de bundel over de zorgvuldigheidsplicht van de bank geredigeerd door haar promotor Danny Busch samen met een andere Utrechtse promotus, Cees van Dam. Na een inleiding (p. 1-7) en een overzicht van Europees recht (MIFID I en II, p. 11-57) volgen zes nationale rapporten uit *civil law* stelsels en drie uit de *common law*. De continentaal-Europese stelsels die worden besproken zijn die van Duitsland (door Jens-Hinrich Binder, p. 61-84), Frankrijk (Thierry Bonneau, p. 109-134), Italië (door Filippo Rossi en Marco Garavelli, p. 135-165), Nederland (door Danny Busch, Cees van Dam en Bart van der Wiel, p. 201-245), Oostenrijk (door Julian Ring en Martin Spitzer, p. 85-107) en Spanje (door Manuel Ángel López Sánchez *et al.*, p. 167-200). Van de Europese – althans nu nog – stelsels worden die van Engeland en Wales (door Kern Alexander, p. 249-284) en Ierland (door Blanaid Clarke, p. 285-327) besproken, alsmede als vooralsnog enig niet-EU-land de Verenigde Staten (door George Harris, Hannibal Travis en Sabrina Lardon, p. 329-370). Het boek wordt afgesloten met conclusies van beide redacteuren. Het is goed dat zij wijzen op het belang van een transparant taalgebruik – 'plain language'. Dat ook de EU het belang hiervan inziet, blijkt uit het voorstel voor een prospectusverordening van 30 november 2015, COM(2015) 583 final – zie considerans 23: De samenvatting van het prospectus dient kort, eenvoudig, duidelijk en voor beleggers makkelijk te begrijpen zijn. 'Samenvattingen moeten in doorlopende tekst en zonder technisch taalgebruik worden opgesteld en moeten de informatie op een gemakkelijk toegankelijke wijze voorstellen. Het mag niet gaan om een eenvoudige compilatie van fragmenten uit het prospectus. Er moet een maximale lengte worden vastgesteld zodat beleggers er niet van worden afgeschrikt de samenvatting te lezen, alsook om uitgevende instellingen ertoe aan te sporen een selectie te maken van de informatie die essentieel is voor beleggers' (p. 373-445).

Het boek is op de van Hart bekende – dus voortreffelijke – wijze verzorgd.

(Danny Busch, Cees van Dam (red.), *A bank's duty of care*, Oxford: Hart 2017, 453 p.)

11. Canaris tachtig

In een vorige kroniek maakte ik melding van de verschijning van een feestbundel voor een tachtigjarige civilist: Dieter Schwab. Nadien viel deze eer ook Claus-Wilhelm Canaris ten deel. Op 1 juli van dit jaar vierde hij zijn tachtigste verjaardag en op 29 juli werd hem in München een bundel aangeboden, geredigeerd door Marietta Auer (Gießen) en tien andere oud-assistenten. Canaris wordt door menigeen als de grootste levende Duitse civilist gezien. Bij verschillende gelegenheden is hier uitdrukking aan gegeven. Het begon al met een bundel aangeboden door zijn assistenten. Vervolgens verscheen bij gelegenheid van zijn zeventig-

ste verjaardag een tweedelig *Festschrift* (zie *NTBR* 2007/55 (p. 396-402)). Dan werd in 2012 zijn verzameld werk bijeengebracht. En ten slotte – nu ja, wie weet wat de Canariële toekomst nog voor ons in petto heeft – is er deze tweede feestbundel. De 48 bijdragen zijn verdeeld over vijf delen: (1) 'Privatrechtsdogmatik aus historischer Perspektive'; (2) 'Theoretische Grundlagen der Privatrechtsdogmatik'; (3) 'Privatrechtsdogmatik im Bürgerlichen Recht'; (4) 'Privatrechtsdogmatik im "Sonderprivatrecht" – Handelsrecht, Unternehmensrecht, Wirtschaftsrecht'; en (5) 'Privatrechtsdogmatik aus internationaler Perspektive'.

11.1 *Privatrechtsdogmatik aus historischer Perspektive*

In het eerste deel, *Privatrechtsdogmatik aus historischer Perspektive*, zijn vier opstellen ondergebracht. Heinrich Honsell (Zürich) schrijft over 'Die Rechtsgeschichte und ihre Bedeutung für die Privatrechtsdogmatik'. Die betekenis blijkt al uit het onderscheid tussen verdelende gerechtigheid van het publieke recht en de corrigerende gerechtigheid van het privaatrecht, dat ons sinds Aristoteles is blijven bezig houden (p. 3-27). Andreas Thier (Zürich) koos als onderwerp 'Das Werk von Claus-Wilhelm Canaris und die europäische Rechtstradition: Das "System" als Beispiel', waarbij hij hetzelfde citaat van Aristoteles kon gebruiken (p. 29-50).

Het gebeurde op 24 september 1909. In de – voormalige – Berliner Belle-Alliance straat bezocht de Duitse Martha Wieczorek geboren Kutzner met haar tweejarig zoontje een warenhuis. Aldaar viel haar oog op een rol linoleum. Toen de verkoper, de heer Wolff, de rol tevoorschijn wilde halen, vielen twee andere rollen om, bovenop het zoontje, dat daardoor letsel opliep. Omdat de regels in het kersverse *Bürgerliches Gesetzbuch* inzake onrechtmatige daad zeer restrictief waren geformuleerd, zocht eiseres een grondslag voor haar schadevordering in een precontractuele verhouding, welke door het *Reichsgericht* werd toegewezen. Jan Thiessen (Tübingen) ontleedt deze beroemde casus mede op basis van archiefonderzoek dat bij ons iemand als Gerrit van Maanen niet zou hebben misstaan ('Die heimliche Anerkennung der culpa in contrahendo im Streit der Reichsgerichtsräte') (p. 51-85). De *culpa in contrahendo* komt eveneens aan de orde bij Jens Petersen (Potsdam) in diens opstel 'Privatrechtsdogmatik und methodischer Individualismus am Beispiel Rudolf von Jherings' (p. 87-114).

11.2 *Theoretische Grundlagen der Privatrechtsdogmatik*

Onder het hoofd 'Theoretische Grundlagen der Privatrechtsdogmatik' zijn negen bijdragen opgenomen: van Karsten Schmidt (Hamburg), koning van de Duitse feestbundels, 'Zur "Abstraktheit" im Stellvertretungsrecht' (p. 117-129); van Reiner Schmidt (Augsburg) over 'Der verfassungsrechtliche Hintergrund der Privatrechtsdogmatik' – een thema dat al in 1984 door Canaris ter hand is genomen – (p. 131-146) en van Wolfgang Schön (München) over 'Die Analogie im Europäischen (Privat-)Recht' (p. 147-180). Karl Riesenhuber (Bochum) schrijft over de 'Normative Dogmatik des Eu-

ropäischen Privatrechts'. Allereerst duidt hij de door hem gebezigde begrippen. Dogmatiek heeft met geldend recht en zijn toepassing te doen vanuit een intern perspectief. Een extern perspectief bieden de rechtsfilosofie, rechtssociologie, rechtsgeschiedenis en rechtsvergelijking alsmede de diverse *law and*-subdisciplines. Dogmatiek heeft niet met rechtspolitiek van doen, maar alleszins met systeemdenken en methodologie. Vanwege het vereiste van geldend recht komen volgens Riesenhuber *PECL* en *DCFR* niet als 'Europees privaatrecht' in aanmerking (p. 181-203).

Jörg Neuner (Augsburg) schrijft over 'Vertrauensschutz durch die Rechtsprechung' (p. 205-217). Katja Langenbucher (Frankfurt) over 'Dogmatik, Falsifikation und zwei Perspektiven auf die Rechtswissenschaft' (p. 219-240). Hans Christoph Grigoleit (München) bericht over 'Dogmatik – Methodik – Teleologik' (p. 241-279). Gerhard Wagner (Berlijn) onderhoudt ons over 'Privatrechtsdogmatik und ökonomische Analyse'. Hij wijst op de verschillen in rechtscultuur in Duitsland waar aan jarige hoogleraren feestbundels worden aangeboden en de Verenigde Staten waar aan hen een biografie wordt gewijd – zoals in het geval van Richard Posner de levensbeschrijving van William Domnarski (p. 281-318) en Walter Bayer (Jena) over 'Privatrechtsdogmatik und Rechtstatsachenforschung'. Deze laatste beoogt, anders dan de rechtssociologie, wetgever en rechtstoepasser een beter zicht op 'die Lebenssachverhalte' te geven (p. 319-341).

11.3 *Privatrechtsdogmatik im Bürgerlichen Recht:*

Zestien stukken zijn opgenomen in het derde deel over *Privatrechtsdogmatik im Bürgerlichen Recht*. Thomas Riehm (Passau) schrijft over 'Rechtsgrund – Pflicht – Anspruch/ Zur Dogmatik des Schuldverhältnisses' (p. 345-369). Gregor Bachmann en Jan-Erik Schirmer (Berlijn) belichten 'Leistungs- und Schutzpflichten in der Zivilrechtsdogmatik/ Zum Erfüllungsanspruch aus Schutzpflichten' (p. 371-401). Dirk Looschelders (Düsseldorf) beziet 'Pflichtverletzung als Prüfstein der Privatrechtsdogmatik' (p. 403-423).

Het paradedpaard van Canaris' wetenschappelijke oeuvre is zijn *Habilitationsschrift* over de *Vertrauenshaftung*. Reinhard Singer (Berlijn) analyseert deze in 'Die Dogmatik der Vertrauenshaftung im deutschen Privatrecht'. Singer ziet de leer als een toonbeeld van gelukte dogmatische rechtswetenschap: 'Sie stellt dem Rechtsanwender einen Kanon von Rechtsregeln und Kriterien zur Verfügung uns ermöglicht ihm dadurch eine rationale Entscheidung im Einzelfall' (p. 425-450).

Beate Gsell (München) bericht over 'Die schadensrechtliche Einordnung der Mehrkosten eines vorzeitigen Deckungskaufes nach der "Zauberformel" als Beispiel für die Leistungsfähigkeit der Dogmatik' (p. 451-478). Florian Faust (Hamburg) acht 'Spezialität – ein überschätztes Prinzip' (p. 479-507).

Marietta Auer (Gießen) schrijft over 'Privatrechtsdogmatik und Bereicherungsrecht. Möglichkeiten und Grenzen rationaler Theoriewahl in der Privatrechtswissenschaft'

(p. 509-546). Andreas Spickhoff (München) schrijft over 'Privatrechtsdogmatik und Deliktsrecht/Das Deliktsrecht in der Konkurrenz zum Vertragsrecht im Spiegel von Kollisionsrecht und Gerichtsständen' (p. 547-567). Johannes Hager (München) gaat in zijn essay over 'Die Dogmatik des Persönlichkeitsrechts' in op de historische ontwikkeling van de persoonlijkheidsrechten in de Duitse rechtspraak, hun toepassing in smaadzaken en het proportionaliteitsbeginsel (p. 569-577).

Recht heeft geen edele oorsprong: 'Recht entsteht gewöhnlich aus Streit'. Dat stelt Eduard Picker (Tübingen) in zijn bijdrage 'Privatrechtsdogmatik und Eigentumsschutz oder Zur Systematik von Rechts- und Rechtsschutzgestaltung'. (p. 579-615). Harm Peter Westermann (Tübingen) schrijft over 'Dogmatik im Sachenrecht' (p. 617-634); Eva-Maria Kieninger (Würzburg) over 'Die Sonderstellung des Eigentumsvorbehalts als Sicherungsmittel des Warenkredits: Dogmatik und ökonomische Rechtfertigung' (p. 635-657). Dagmar Coester-Waltjen (Göttingen) en Michael Coester (München) belichten 'Dogmatik und Familienrecht'. De doordeseming van personen- en familierecht door personele, sociale en psychologische factoren staat er huns inziens niet aan in de weg dat dit ook door dogmatiek wordt bestreken (p. 659-679). Christiane Wendehorst (Wenen) belicht in haar opstel 'Privatrechtsdogmatik und Verbraucherschutzrecht' de systematische problemen waar het consumentenrecht ons voor stelt. Niet alleen zijn dat de dominantie van verdelende rechtvaardigheid, de Europese herkomst van de regels en het uitlegmonopolie van het Europese Hof van Justitie, maar vooral ook de natuur van het consumentenprivatrecht 'als Regulierungsprivatrecht, das durch eine eher politische Zielsetzung, einen vertikalen bzw. sektoralen Regelungsansatz und einen technischen Regelungsstil gekennzeichnet ist und bei dem die Rechtsfindung ganz anderen Gesetzmä (p. 681-708).

Gerald Spindler (Göttingen) komt in zijn bijdrage 'Privatrechtsdogmatik und Herausforderungen der 'IT-Revolution' tot de conclusie dat het BGB in het algemeen goed uit de voeten kan met de informatierevolutie, maar wel onderkent hij onderdelen waar nader doordenken noodzakelijk is (p. 709-737).

Heinz-Peter Mansel (Keulen) ten slotte schrijft over 'Privatrechtsdogmatik und Internationales Privatrecht' (p. 739-788).

11.4 *Privatrechtsdogmatik im "Sonderprivatrecht"* – *Handelsrecht, Unternehmensrecht,* *Wirtschaftsrecht*

In dit deel zijn tien opstellen opgenomen. Felix Christopher Hey (München) schrijft over "Sonderprivatrechte" in der Privatrechtsdogmatik' en belicht hierin het spanningsveld tussen enerzijds de doordringing van bijzondere overeenkomsten door het algemeen deel, anderzijds de tendens tot specialisering (p. 791-811). Mathias Habersack (München) bericht over 'Privatrechtsdogmatik und Gesellschaftsrecht'

(p. 813-839). Holger Fleischer en Carl-Friedrich Thoma (Hamburg) belichten 'Fehlerhafte Personengesellschaft und Scheingesellschaft: Eine rechtsvergleichende Gegenlese' (p. 841-868). Carsten Herresthal (Regensburg) gaat in op 'Privatrechtsdogmatik im Bankvertragsrecht' (p. 869-906). Stefan Grundmann (Berlijn) schrijft over zijn geliefde thema 'Privatrecht und Regulierung' (p. 907-948). In zijn *Lehrbuch des Schuldrechts* (1994) verdedigt Canaris voor gemegde contracten de combinatieleer. Ingo Koller (Regensburg) lijkt in zijn opstel 'Probleme der gemischten Verträge im Transportrecht' aan de absorptieleer de voorkeur te geven (p. 949-968). Helmut Köhler (München) onderzoekt 'Die Stellung des UWG innerhalb der allgemeinen Zivilrechtsdogmatik' (p. 969-985). Ansgar Ohly (München) koos voor 'Privatrechtsdogmatik und geistiges Eigentum' (p. 987-1018). Josef Drexl (München) schrijft over 'Privatrechtsdogmatik und Kartellrecht' (p. 1019-1055). Thomas Ackermann (München) ten slotte bericht over de ook in Duitsland veel besproken 'Wettbewerbschutz durch Privatrecht' (p. 1057-1084).

11.5 *Privatrechtsdogmatik aus internationaler Perspektive*

Onder het hoofd *Privatrechtsdogmatik aus internationaler Perspektive* zijn negen buitenlandse bijdragen opgenomen. Uit Oostenrijk is er een opstel van Helmut Koziol over 'Sache, Eigentum und persönliche Sachenrechte: vernachlässigte dogmatische Schätze des österreichischen ABGB?'. De auteur geeft een overzicht van de stemmen voor een nieuw ABGB. Daarbij beoordeelt hij de ruime omschrijving van het eigendomsbegrip in het ABGB zeer positief (p. 1087-1104). Over Zwitsers bankrecht handelt de studie van Wolfgang Wiegand naar de invloed hierop van de privaatrechtelijke dogmatiek (p. 1105-1124), Voorts zijn er bijdragen over Nederlandse dogmatiek van mijn hand (p. 1125-1135), over de Duitse invloed op de Portugese dogmatiek van António Pinto Monteiro en Paulo Mota Pinto (Coimbra) (p. 1137-1157). Over Griekse dogmatiek schrijven Apostolos Georgiades (Athene) en Michael Stathopoulos (Athene) 'am Beispiel von Bereicherungs- und Deliktsrecht' (p. 1159-1183). Twee bijdragen komen uit Stockholm: van Claes Peterson getiteld, Praeterea censeo metaphysicam esse delendam/Die Natur der Sache in rechtsrealistischer Fassung' (p. 1185-1197) en van Marie Sandström (Stockholm) over ongerechtvaardigde verrijking (p. 1199-1219). Tot slot bericht Keizo Yamamoto over Japan waar wetgeving de laatste tien, twintig jaar is gaan prevaleren boven wetstoepassing (p. 1221-1255) en Ingo Wolfgang Sarlet (Rio Grande do Sul) over de betekenis van Canaris' ideeën over grondrechten in Braziliaans privatrecht (p. 1257-1279).

"Het mooie van deze bundel is dat de redacteurs erin zijn geslaagd een eenheid van thematiek te handhaven. Normaal gesproken bevatten Duitse feestbundels altijd wel een bijdrage over 'Burenrecht ten tijde van Mozart's opera Don Giovanni', maar bij Canaris II is daar geen sprake van."

(Marietta Auer *et al.* (red.), *Festschrift für Claus-Wilhelm Canaris zum 80. Geburtstag*, De Gruyter, twee delen, 2017, 1282 p.; Claus-Wilhelm Canaris, *Gesammelte Schriften*, drie delen, Berlijn/Boston: De Gruyter 2012, 3424 p.; William Domnarski, *Richard Posner*, Oxford: University Press 2016, 304 p.)

12. Integriteit

Van enigszins andere signatuur dan het Canaris-*Festschrift* is de bundel *Integriteit*, die bij gelegenheid van zijn afscheid op 7 juli 2017 werd aangeboden aan de Utrechtse hoofddocent Matthijs de Blois, wiens onderzoekszwaartepunt ligt op het gebied van religie en recht. Hier geen zwaar aangezette dogmatiek, maar ten dele lichtvoetige bijdragen zoals men die zich voorstelt in een *liber amicorum*. Van de veertien opstellen licht ik er vier van naaste collega's uit. Bas de Gaay Fortman neemt het op voor de generalist om vervolgens op integriteit te focussen, dit aan de hand van de NJV-rede van 2011 van Hans Hofhuis. Deze ziet als drie belangrijkste functie-aspecten voor het ambt van rechter integriteit, vakmanschap en de capaciteit autonoom te beoordelen wat rechtvaardig is. Van deze drie staat integriteit bovenaan. De auteur sluit af met een pleidooi voor meer aandacht voor de Grondwet (p. 8-12). Jenny Goldschmidt schetst het probleem van de integriteit bij steun van mensen met een beperking als deze zich uit in verschuiving van substitutie van de betrokkene door een ander naar ondersteuning van de betrokkene door deze ander (p. 13-16). Pieter Ippel bespreekt de burgerplicht als tegenwicht van rechten van de mens. Hij wijst op de – mislukte – *Universal declaration of human responsibilities* van 1998 (p. 22-28). Jeroen Kiewiet begint zijn essay over integriteit als publieke norm met een citaat van Ien Dales over machtsbederf en normvervaging die aan strafbare fraude en corruptie voorafgaan. Vervolgens besteedt hij aandacht aan de verschillende aanpak van Paul Scholten, volgens wie het uiteindelijk het individuele geweten van de rechter is dat de beslissing bepaalt, terwijl volgens Ronald Dworkin de rechter in zijn beslissing de politieke moraal tot uitdrukking brengt (p. 29-36).

(Jet Tigchelaar en Bald de Vries (red.), *Integriteit/afscheidsbundel voor Matthijs de Blois*, Utrecht: eigen beheer 2017, 49 p.)

In de komende kroniek(en) verwacht

- Feest in Italië: Gambaro-bundel
- Feest in Amsterdam: Pessers-bundel
- Law in the risk society
- Particulieren en verkeersvrijheden
- Vietnamees contractenrecht
- De kantonrechter
- Algemene en speciale gerechten
- Processualia
- De circulaire economie
- Rechtsvergelijking in Italia
- Boek van het jaar